

BARTŁOMIEJ ŁYCZAK* – GDAŃSK

INWENTARZ WYPOSAŻENIA KAPLICY ZAMKOWEJ W STAROGRODZIE Z 1685 ROKU

INVENTORY OF EQUIPMENT OF THE CASTLE CHAPEL IN STAROGRÓD FROM 1685

Abstract

The castle in Starogród near Chełmno was built in the 13th century by the Teutonic Order. After the Kingdom of Poland took over the fortress in 1505, it was offered by King Alexander Jagiellon to the bishops of Chełmno. The castle chapel, located upstairs in the south-west corner, continued to serve a religious function. Despite the numerous construction works carried out on the castle after the damage caused by the Thirteen Years' War and the Swedish Deluge, it retained its Gothic architectural character. The property was sold and then demolished shortly after the First Partition of Poland. Among the files from the Chełmno Parish Church Archives, now stored in the Archives of Historical Records of the Diocese of Toruń, a 1685 inventory of the temple, hitherto unknown to researchers of the subject, was found. The document, drawn up shortly after the chapel's restoration on the initiative of Bishop Kazimierz Jan Opaliński, lists the chapel's furnishings.

Keywords: Teutonic castles; Starogród; castle chapels

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

Zamek w Starogrodzie pod Chełmnem wybudowany został w XIII wieku przez zakon krzyżacki. Po przejściu warowni przez Królestwo Polskie w 1505 roku została ona ofiarowana przez króla Aleksandra Jagiellończyka biskupom

* Bartłomiej Łyczak – dr historii, Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Gdański
e-mail: bartlomiej.lyczak@ug.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-1128-1376>

chełmińskim. Kaplica zamkowa, znajdująca się na piętrze, w południowo-zachodnim narożniku, w dalszym ciągu pełniła funkcje sakralne. Pomimo licznych prac budowlanych prowadzonych na zamku po zniszczeniach powstałych wskutek wojny trzynastoletniej i potopu szwedzkiego, zachowała ona gotycki charakter architektoniczny. Obiekt został sprzedany i następnie rozebrany krótko po I rozbiórce Polski. Wśród akt z Archiwum Fary Chełmińskiej, obecnie przechowywanych w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, odnaleziono nieznaną dotąd badaczom tematu inwentarz świątyni z 1685 roku. Dokument, sporządzony krótko po odnowieniu kaplicy z inicjatywy bp. Kazimierza Jana Opalińskiego, wylicza sprzęty znajdujące się na jej wyposażeniu.

Słowa kluczowe: zamki krzyżackie; Starogród; kaplice zamkowe

Budowę murowanego zamku w Starogrodzie pod Chełmnem rozpoczęto zapewne już w połowie XIII wieku, co sytuowałoby go wśród najstarszych ceglanych warowni na terenie państwa zakonu krzyżackiego¹. Podczas wojny trzynastoletniej zamek zajęły zaciężne wojska pod dowództwem Bernarda Szumborskiego (zm. 1470), sprawujące nad nim kontrolę jeszcze po podpisaniu drugiego pokoju toruńskiego w 1466 roku². Dopiero w 1479 roku w wyniku tzw. wojny papieża Starogród trafił pod władanie króla Kazimierza Jagiellończyka (1427-1492, król od 1447). W 1505 roku zamek przekazany został biskupom chełmińskim przez króla Aleksandra Jagiellończyka (1461-1506, król od 1501). Obiekt był odbudowywany i przebudowywany, m.in. po zniszczeniach związanych z wojną z zakonem krzyżackim i potopem szwedzkim. W latach 70. XVIII wieku ponownie popadł w ruinę. Według Jakuba Fankidejskiego w 1780 roku sprzedany został kupcowi Splitgelberowi z Chełmna za 8500 zł przez bp. Karola Hohenzollerna (1732-1803, biskup chełmiński w latach 1785-1795)³. W tamtym czasie zarządcą diecezji był jednak Andrzej Ignacy Baier (1712-1785, biskup chełmiński od 1759). W takim wypadku Hohenzollern mógł nadzorować sprzedaż Starogrodu jako biskup koadiutor (od 1777)⁴. W krótkim czasie, zapewne już w 1781 roku, rozpoczęto całkowitą rozbiórkę budowli.

¹ B. Wasik, *Zamki krzyżackie w okresie późnośredniowiecznym i nowożytnym. Analiza źródeł architektonicznych*, w: *Castra Terrae Culmensis. Na rubieży chrześcijańskiego świata. Interdyscyplinarne badania nad warownym budownictwem zakonu krzyżackiego w świetle źródeł archeologiczno-architektonicznych, historycznych i przyrodniczych*, red. M. Wiewióra, t. 2, Toruń 2020, s. 58.

² Dzieje zamku na podstawie: J. Fankidejski, *Utracone kościoły i kaplice w dzisiejszej diecezji chełmińskiej podług urzędowych akt kościelnych*, Pelplin 1880, s. 17-19; B. Schmid, *Die Denkmalpflege in Westpreussen 1804-1910*, Danzig 1910, s. 2; A. Pabian, W. Rozyńkowski, *Zamki krzyżackie na ziemi chełmińskiej*, Toruń 1997, s. 102-103; B. Możejko, *Brodnica, Chełmno i Starogród w czasie wojny papieża*, w: *Mazowsze, Pomorze, Prusy*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2000, s. 125, 144; T. Torbus, *Zamki konwentualne państwa krzyżackiego w Prusach*, cz. 2, *Katalog*, Gdańsk 2023, s. 490-493.

³ Fankidejski, *Utracone kościoły*, s. 19.

⁴ C.P. Woelky, *Der Katalog der Bischöfe von Culm*, Braunsberg 1878, s. 77-78.

Kaplica zamkowa mieściła się na piętrze w południowo-zachodnim narożniku założenia⁵. W czasach krzyżackich nosiła wezwanie św. Barbary i stanowiła ważne miejsce pielgrzymkowe z uwagi na przechowywane tam relikwie tej świętej, otoczone przez zakon szczególnym kultem⁶. Umieszczone były w srebrnym relikwiarzu, początkowo puszkowym, a następnie w formie hermy⁷. Po utracie zamku przez zakon niemiecki świątynia zachowała gotycki charakter wystroju, w osiemnastowiecznych opisach określana była jako „krzyżacka”⁸. Nadal pełniła też funkcje sakralne, użytkowana była jeszcze w drugiej połowie XVIII wieku, co potwierdzają inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego z lat 1614-1759⁹. Zawierają one opisy wyglądu kaplicy i jej wyposażenia, niekiedy bardziej szczegółowe, w innych wypadkach skrótowe i ogólne. Interesujące źródło dotyczące obiektu, nieznane dotąd badaczom tematu, zachowało się wśród akt z parafii Wniebowzięcia NMP w Chełmnie, przechowywanych obecnie w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Jest to inwentarz zawierający dokładne wyliczenie sprzętów znajdujących się na wyposażeniu świątyni, spisany dnia 18 października 1685 roku przez niezidentyfikowanego autora¹⁰. Dokument powstał zatem krótko po jej odnowieniu z prywatnych funduszy biskupa chełmińskiego Kazimierza Jana Opalińskiego (1639-1693, biskup od 1681) i ponownym jej poświęceniu¹¹. Zarządca diecezji ustanowił dwóch kapłanów do posługi w kaplicy, zapewniając im utrzymanie. Miał on też sprowadzić z Malborka do Starogrodu relikwię ręki św. Wawrzyńca, co spowodowało wzmożony ruch pielgrzymkowy; w dzień wspomnienia świętego

⁵ Wasik, *Zamki krzyżackie*, s. 58-59.

⁶ A. Błażewicz-Oberda, *Kult świętej Barbary w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, w: *Z dziejów średniowiecza. Pamięci Profesora Jana Powierskiego (1940-1999)*, red. W. Długokęcki, Gdańsk 2010, s. 11-32.

⁷ Herma przechowywana jest obecnie w kościele Kanoników Regularnych w Czerwińsku – T. Mroczko, *Czerwińska herma św. Barbary*, „Studia Źródłoznawcze”, 19 (1974) s. 85-116.

⁸ W. Rozyrkowski, *O kaplicach w pokrzyżackich domach zakonnych w świetle nowożytnych inwentarzy – wybrane przykłady*, w: *Od Torunia do Charkowa*, red. M. Grupa, A. Pydyn, Toruń 2016, s. 151.

⁹ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie (dalej: ADP), Culmensia, sygn. C 17a, [Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z 1661 roku], k. 50-51; *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1614: z uwzględnieniem późniejszych do r. 1759 inwentarzy*, wyd. A. Mańkowski, Toruń 1927, s. 99; *Inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego (1646 i 1676)*, wyd. R. Mienicki, Toruń 1955, s. 35-36, 119; *Inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego (1723-1747)*, wyd. R. Mienicki, Toruń 1956, s. 7-8; *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1759*, wyd. R. Mienicki, Toruń 1959, s. 4. Por. też: B. Dygdała, *Struktury parafialne diecezji chełmińskiej w XVII-XVIII wieku*, Toruń 2009, s. 227; Rozyrkowski, *O kaplicach w pokrzyżackich*, s. 150-151.

¹⁰ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Wniebowzięcia NMP w Chełmnie, sygn. 974, Inwentarz aparatu kościoła zamkowego starogrodzkiego, który się znajduje oddany kapelanom na ten czas tu na kapellanii zostającym spisany Roku Pańsk[iego] 1685 die 18 10bris; M.G. Zieliński, *Archiwum Fary Chełmińskiej*, Bydgoszcz 2019, s. 314, nr 974.

¹¹ A. Mańkowski, *Kazimierz Jan Opaleński biskup chełmiński i pomezanski*, „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej”, 2 (1930) nr 8-9, s. 508, 517. Więcej na temat przebudowy zamku na zlecenie bp. Opalińskiego por. Wasik, *Zamki krzyżackie*, s. 63-65.

w uroczystym nabożeństwie uczestniczyć miało dorocznie około 6000 wiernych¹². W niesprecyzowanym momencie, choć niewątpliwie w XVIII wieku, naniesiono na tekst nieliczne adnotacje czerwonym atramentem.

Inwentarz kaplicy wymienia dwie drewniane nastawy ołtarzowe, zapewne jeszcze średniowieczne tryptyki, gdyż w opisie świątyni z 1676 roku określone zostały jako „zamykane”¹³. Według dokumentu z 1685 roku ołtarz główny nosił wezwanie Ofiarowania NMP. Wiadomo, że w XVIII wieku nadal związany był z kultem maryjnym i znajdowała się w nim rzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem¹⁴. Ołtarz boczny, na którym ustawiony był niewielki drewniany krucyfiks, poświęcony był św. Janowi i św. Wawrzyńcowi, co niewątpliwie miało związek ze sprowadzonymi przez bp. K.J. Opalińskiego relikwiami. Warto dodać, że z fundacji Tomasza Franciszka Czapskiego (1675-1733), biskupa chełmińskiego w latach 1731-1733, powstał jeszcze ołtarz św. Marii Magdaleny¹⁵.

Stoły ołtarzowe miały obrusy oraz kurdybanowe antepedia. Z wyposażenia ołtarzy wymieniono tablice kanoniczne, klepsydrę, lavabo oraz sześć par lichtarzy z cyny, mosiądzu, bursztynu i gliny. W kaplicy znajdowały się także dwa pulpity do czytania oraz ustawiony na chórze muzycznym niewielki pozytyw organowy o pięciu głosach. W późniejszym czasie był on rozbudowywany do sześciu (1723) i ośmiu (niedatowane dopiski na omawianym dokumencie) głosów, a w opisie kaplicy z 1759 roku określony został jako „nadrujnowany, do grania jednak sposobny”¹⁶. W omawianym inwentarzu wymieniono ponadto trzy dzwonki, blaszaną lampę wieczną, mosiężną kadzielnicę oraz naczynia z cyny: dwie kropielnice, lawaterz i parę ampulek. Wśród ksiąg odnotowano jedynie dwa mszały i postyllę. Dużą była z kolei liczba szat, wyszczególniono osiem alb (w tym jedną przerobioną na humerały), sześć humerałów, dwie dalmatyki, trzy kapy, aż 20 ornatów o różnych barwach dostosowanych do odpowiednich okresów liturgicznych¹⁷, a także dwa birety. Uzupełnienie stanowiły cztery tuwalnie, czyli ręczniki trzymane przez ministranta dla przyjmujących komunię lub nieduże obrusy, w tym wypadku zapewne ołtarzowe¹⁸.

¹² Fankidejski, *Utracone kościoły*, s. 19; Mańkowski, *Kazimierz Jan Opaleński*, s. 508. Informacja o relikwiach św. Wawrzyńca i św. Kazimierza umieszczonych dawniej w ołtarzu głównym, ale wówczas już usuniętych, pojawiła się w inwentarzu z 1723 roku – *Inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego (1723-1747)*, s. 7.

¹³ *Inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego (1646 i 1676)*, s. 119.

¹⁴ ADP, Culmensia, sygn. C46a, [Wizytacja dekanatu chełmińskiego z 1740 roku], s. 25; *Inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego (1723-1747)*, s. 7.

¹⁵ ADP, sygn. C46a, s. 25.

¹⁶ *Inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego (1723-1747)*, s. 8; *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1759*, s. 4.

¹⁷ Co ciekawe, w inwentarzu z 1614 roku wzmiankowano tylko jeden ornat, w kolorze czerwonym – *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1614*, s. 99.

¹⁸ Jako ręcznik dla przystępujących do komunii w: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1812, s. 690; natomiast jako „chustka na ołtarz, niby obrus ołtarzowy” w: C.C. Mrongovius, *Ausführliches deutsch-polnisches Wörterbuch*, Königsberg in Preußen 1837, s. 39. Terminem „tuwalnia” określano też pas przezrystej tkaniny okrywającej ramiona i dłoń księdza podczas błogosławieństwa trzymanym przez niego kielichem lub monstrancją – por. K. Nitsch, *Studia z historii*

Zaskakujący jest brak informacji o kielichu, sprzęcie niezbędnym do sprawowania liturgii. Takie naczynie, wykonane ze srebra i z pateną do kompletu, pojawiło się jedynie w rejestrze z 1614 roku¹⁹. Najwyraźniej w późniejszym czasie podczas nabożeństw w kaplicy używano kielichów prywatnych. Inwentarz nie wymienia także rzeźbiarskich wizerunków Chrystusa na krzyżu w asyście Marii i św. Jana Ewangelisty, podwieszonych pod sklepieniem w centrum świątyni i wzmiankowanych w opisach począwszy od 1723 roku²⁰.

Edycję tekstu źródłowego przygotowano zgodnie z instrukcją wydawniczą opracowaną przez Kazimierza Lepszego²¹. Chcąc, aby tekst był możliwie przystępny w odbiorze, zdecydowano się przy tym na odejście od niektórych jej zasad, przychylając się do postulatów sformułowanych przez Jerzego Dygdałę²². Tekst został zmodernizowany, pozostawiono jednak pewne charakterystyczne właściwości językowe. Rozwinięcia skrótów zamieszczono w nawiasach kwadratowych, natomiast wyrazy dopisane czerwonym atramentem w XVIII wieku ujęto w nawiasy ostrokątne.

Tekst źródłowy

Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia Wniebowzięcia NMP w Chełmnie, sygn. 974.

[k. 1] Inwentarz aparatu kościoła zamkowego starogrodzkiego, który się znajduje oddany kapelanom na ten czas tu na kapellanii zostającym spisany Roku Pańsk[iego] 1685 die 18 10bris

Ornaty

1. Ornat altambasowy²³ solenny w kwiaty czerwone aksamitne białe bez stoły i manipularza.
2. Ornat czerwony w kwiaty wzorzysty z stołą i manipularzem.
3. Ornat biały z kwiatami drogiemi w nim kolumna Passionis Christi, ten Jmc darował Jmti Panu Generałowi.

polskiego słownictwa, Kraków 1948, s. 166-167; K.J. Czyżewski, *Obrus (tuwalnia)*, w: *Wawel 1000-2000. Wystawa jubileuszowa. Kultura artystyczna dworu królewskiego i katedry. Katedra krakowska – biskupia, królewska, narodowa*, red. M. Piwocka, D. Nowacki, t. 1, Kraków 2000, s. 151, kat. nr I/124, t. 3, il. 155, 157.

¹⁹ *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1614*, s. 99.

²⁰ ADP, Culmensia, sygn. C46a, s. 26; *Inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego (1723-1747)*, s. 8; *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1759*, s. 4.

²¹ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, oprac. K. Lep-szy, Wrocław 1953.

²² J. Dygdała, *Z doświadczeń edytora osiemnastowiecznych lustracji i inwentarzy – czy instrukcja wydawnicza jest w ogóle potrzebna?*, w: *Teoria i praktyka edycji nowożytnych źródeł w Polsce (XVI-XVIII w.)*, red. A. Perlakowski, Kraków 2011, s. 143-158.

²³ Altambas, rodzaj aksamitu z wzorem utworzonym z ciętej na kilku wysokościach okrywy włókiennej – I. Turnau, *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa 1999, s. 13.

4. Ornat koloru białego i czerwonego w nim kolumna złotogłowa²⁴.
5. Ornat biały wszytek w prążki dzikawe.
6. Ornat zielony i fiołowy obojętny kitajczana²⁵.
7. Ornat błękitny kitajczany w prążki ferialny.
8. Ornat biały i fiołowy obojętny pro minus solemniotibus.
9. Ornat biały z kolumną czerwoną ferialny.
10. Ornat obojętny fiołowy i zielony tabinowy²⁶.
11. Ornat dzikiego koloru w kostki.
12. Ornat zielony w prążki.
13. Ornat półatłasowy wzorzysty koloru popielatego z koronkami i galonem²⁷ szychtu²⁸ białego.
14. Ornat drugi takż z kolumną atłasową koloru różnego z galonem szychowem białem błękitnem. Darowany do Chełmna, a drugi dany nieboszczykowi x Bronowskiemu z kościoła chełmieńskiego.
15. Ornat czarny w kwiaty tercyanellowy²⁹ z galonem szychtu białego z jedwabiem.
16. Ornat czarny atłasowy w kwiaty.
17. Ornat takż czarny atłasowy w kwiaty.
18. Ornat takż czarny atłasowy w kwiaty.
19. Ornat biały w którym kolumna czarna potrzeby³⁰ jedwabne proste.
20. Ornat różnego koloru ze wszytkim nowy. Także dalmatyki dwie tegoż koloru cum requisitio omnibus³¹ które do nich należą.

[k. 1v] Kapy

1. Kapa różnego koloru pstra nowa.
2. Kapa jedna lamowa³² w drobne kwiaty różnego koloru.
3. Kapa stara w której pole odpruto, jedno eo listwa, a szczyt zostaje czerwony na kształt lasny staroświeckiej. <tę Jmc dał do fary na żałobną>

²⁴ Złotogłów, bogata, wieloosnowowa i wielowątkowa, ciężka tkanina o powierzchni ze złotem i jedwabiem – Turnau, *Słownik ubiorów*, s. 204.

²⁵ Kitajka, cienka, gładka tkanina jedwabna – Turnau, *Słownik ubiorów*, s. 87.

²⁶ Tabin, tkanina z wysokogatunkowej przędzy jedwabnej, barwiona, niekiedy z metalowym wątkiem, wyrabiana we Włoszech od XVI wieku – Turnau, *Słownik ubiorów*, s. 184.

²⁷ Galon, gładko lub wzorzysto tkana taśma do ozdabiania odzieży – Turnau, *Słownik ubiorów*, s. 60.

²⁸ Szych, przędza lniana lub bawełniana owinięta spiralnie metalowym, posrebrzonym lub pozłacanym paskiem, często używana do haftów – Turnau, *Słownik ubiorów*, s. 182.

²⁹ Tercynela (tercanella), połyskliwa tkanina jedwabna lub półjedwabna, wyrabiana we Włoszech od XVI wieku – Turnau, *Słownik ubiorów*, s. 187.

³⁰ Potrzeby, wszelkie ozdoby pasmanteryjne – Turnau, *Słownik ubiorów*, s. 145.

³¹ „Cum requisitio omnibus” – (łac.) ze wszystkimi potrzebami.

³² Lama, tkanina jedwabna o tle całkowicie lub częściowo pokrytym dodatkowym wątkiem srebrnym lub złotym, wyrabiana we Włoszech od połowy XVII wieku – Turnau, *Słownik ubiorów*, s. 103.

Alby

1. Alba cienka nowa z szeroką koroną solemna.
2. Alba rąbkowa cienka także solemna.
3. Alba ferialna z koronkami.
4. Alba także ferialna z koronkami.
5. Alba także ferialna.
6. Alba nowa bez koronki.
7. Alba także bez koronki.
8. Alba przerobiona z koronkami solemna, z rękawami nadartemi, obrócono jej ex ordine Ill[ustrissi]mi³³ na humerały, puryfikaterze i ręczniki.

Humerały

Dwa z cienkiego płótna z koronkami, i dwa bez koronek. Accesserunt³⁴ jeszcze cztery z starej alby.

Pasy

Pasów numero pięć.

Tuwalnie³⁵

1. Tuwalnia z białym szyciem.
2. Tuwalnia prosta z koronkami prostemi.
3. Tuwalnia jedwabiem jedwabiem szyta zielona.
4. Jedwabiem szyta czerwonym i zielonym przy złocie.

[k. 2] Lichtarze

1. Lichtarzów wielkich cynowych dwa.
2. Mniejszych cynowych dwie parze.
3. Lichtarzów mniejszych mosiężnych na ołtarzu mniejszym para.
4. Lichtarzów bursztynowych małych para.
5. Lichtarzów małych glinianych para, te są wzięte do pokoju.

Księgi

1. Mszał wielki w czarną oprawę z klauzurami i registrem.
2. Mszał w francuską oprawę z registrem bez klauzur.
3. Postylka mała na ambonie.

Supplex varii metalli³⁶

1. Lampa blaszana.
2. Thurybularz mosiężny.
3. Dzwonki trzy.
4. Kropielnica większa i druga mniejsza – obiedwie cynowe.

³³ „Ex ordine Illustrissimi” – (łac.) z rozkazu przesławnego (czyli bp. Opalińskiego).

³⁴ „Accesserunt” – (łac.) przybyły.

³⁵ Por. wyżej, przyp. 18.

³⁶ „Supplex varii metalli” – (łac.) sprzęty z różnych metali.

5. Lawaterz cynowy.
6. Ampulek cynowych para.

<Positiv malowany ośmiu głosów>³⁷

Sukno

1. Sukno przed ołtarz wielki czerwone³⁸. <teras marmurowa>
2. Biret falendyszowy³⁹ czarny.
3. Drugi nowy francuskiego sukna kitajką mienioną podszyty, wzięty ten do Moscisk⁴⁰.
4. Przykrycia dwa na ołtarze zielone.

[k. 2v] Ołtarze

1. Ołtarz wielki nowy Praesentationis privilegiatum pro defunctis qualibet feria 2da et per octavam commemorationis defunctorum⁴¹.
2. Ołtarz mały s Jana i Wawrzyńca.
3. Antependia skórzane wybijane ad utrumque altare⁴².
4. Crucifix na małym ołtarzu prosty drewniany.
5. Kanon na ołtarz. Ewangelia s. Jana i lavabo.
6. Pulpitów drewnianych dwa.
7. Zegarek ciekący⁴³.
8. Baniów do lampów sześć. Kółek do nich sześć.
9. Gzyms haftowany ad cymborium.
10. Pozytew o pięci[u] głosach. W szkatule⁴⁴ <o ośmiu głosach malowany>

³⁷ Wyrazy przekreślone.

³⁸ Wyrazy przekreślone innym tuszem.

³⁹ Falendysz (falandyusz, francuskie sukno), gęste sukno średniego gatunku produkowane w Anglii, Holandii i we Włoszech – Turnau, *Słownik ubiorów*, s. 52.

⁴⁰ Mościska, dobra należące do Kazimierza Jana Opalińskiego. Istnieje kilkanaście miejscowości o takiej nazwie, nie jest do końca jasne, o którą chodzi. Według Alfonsa Mańkowskiego biskupie włości znajdowały się we wschodniej Małopolsce, przytoczył on też zapis w testamencie Opalińskiego na rzecz kościoła św. Izydora w Mościskach (Mańkowski, *Kazimierz Jan Opaliński*, s. 518). Stanisław Załęski uznał, że nazwa odnosi się do wsi w województwie pomorskim w Prusach Królewskich (obecnie powiat starogardzki) (S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, cz. 2, *Kolegia i domy założone w pierwszej dobie rządów Zygmunta III. 1588-1608*, Kraków 1904, s. 728). Najprawdopodobniej są to jednak Mościska na ziemi warszawskiej (obecnie powiat warszawski zachodni): z listu podkomorzego koronnego Kazimierza Ludwika Bielińskiego z 1692 roku wynika, że do rezydencji Opalińskiego jeżdżono na obiady karetą z Warszawy (Z. Hundert, *Działalność publiczna podkomorzego koronnego Kazimierza Ludwika Bielińskiego w świetle jego listów do Jana III z lat 1692-1695*, „Kwartalnik Historyczny”, 129 (2022) z. 1, s. 155).

⁴¹ „Praesentationis privilegiatum pro defunctis qualibet feria 2da et per octavam commemorationis defunctorum” – (łac.) Zwiastowania z przywilejem odpustu zupełnego w każdy poniedziałek i w oktawę wspomnienia zmarłych.

⁴² „Ad utrumque altare” – (łac.) do obydwu ołtarzy.

⁴³ Klepsydra.

⁴⁴ Wyrazy przekreślone innym tuszem.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej
Parafia Wniebowzięcia NMP w Chełmnie
sygn. 974, Inwentarz aparatu kościoła zamkowego starogrodzkiego, który się znajduje oddany kapelanom na ten czas tu na kapellanii zostającym spisany Roku Pańsk[iego] 1685 die 18 10bris.

Archiwum Diecezjalne w Pelplinie (ADP)
Culmensia
sygn. C 17a, [Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z 1661 roku].
sygn. C46a, [Wizytacja dekanatu chełmińskiego z 1740 roku].

Opracowania

- Błażewicz-Oberda Agnieszka, *Kult świętej Barbary w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, w: *Z dziejów średniowiecza. Pamięci Profesora Jana Powierskiego (1940-1999)*, red. W. Długokęcki, Gdańsk 2010, s. 11-32.
- Czyżewski Krzysztof J., *Obrus (tuwalnia)*, w: *Wawel 1000-2000. Wystawa jubileuszowa. Kultura artystyczna dworu królewskiego i katedry. Katedra krakowska – biskupia, królewska, narodowa*, red. M. Piwocka, D. Nowacki, t. 1, Kraków 2000, s. 151, kat. nr I/124.
- Dygdała Bogusław, *Struktury parafialne diecezji chełmińskiej w XVII-XVIII wieku*, Toruń 2009.
- Dygdała Jerzy, *Z doświadczeń edytora osiemnastowiecznych lustracji i inwentarzy – czy instrukcja wydawnicza jest w ogóle potrzebna?*, w: *Teoria i praktyka edycji nowożytnych źródeł w Polsce (XVI-XVIII w.)*, red. A. Pełtakowski, Kraków 2011, s. 143-158.
- Fankidejski Jakub, *Utracone kościoły i kaplice w dzisiejszej diecezji chełmińskiej podług urzędowych akt kościelnych*, Pelplin 1880.
- Hundert Zbigniew, *Działalność publiczna podkomorzego koronnego Kazimierza Ludwika Bielińskiego w świetle jego listów do Jana III z lat 1692-1695*, „Kwartalnik Historyczny”, 129 (2022) z. 1, s. 141-179.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, oprac. K. Lepszy, Wrocław 1953.
- Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1614: z uwzględnieniem późniejszych do r. 1759 inwentarzy*, wyd. A. Mańkowski, Toruń 1927.
- Inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego (1646 i 1676)*, wyd. R. Mienicki, Toruń 1955.
- Inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego (1723-1747)*, wyd. R. Mienicki, Toruń 1956.
- Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1759*, wyd. R. Mienicki, Toruń 1959.
- Linde Samuel Bogumił, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1812.
- Mańkowski Alfons, *Kazimierz Jan Opaleński biskup chełmiński i pomezkański*, „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej”, 2 (1930) nr 8-9, s. 497-523.
- Możejko Beata, *Brodnica, Chełmno i Starogród w czasie wojny papieża*, w: *Mazowsze, Pomorze, Prusy*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2000, s. 125-145.
- Mrongovius Christoph Cölestin, *Ausführliches deutsch-polnisches Wörterbuch*, Königsberg in Preußen 1837.

- Mroczo Teresa, *Czerwińska herma św. Barbary*, „*Studia Źródłoznawcze*”, 19 (1974) s. 85-116.
- Nitsch Kazimierz, *Studia z historii polskiego słownictwa*, Kraków 1948.
- Pabian Andrzej, Rozynkowski Waldemar, *Zamki krzyżackie na ziemi chełmińskiej*, Toruń 1997.
- Rozynkowski Waldemar, *O kaplicach w pokrzyżackich domach zakonnych w świetle nowożytnych inwentarzy – wybrane przykłady*, w: *Od Torunia do Charkowa*, red. M. Grupa, A. Pydyn, Toruń 2016, s. 143-154.
- Schmid Bernhard, *Die Denkmalpflege in Westpreussen 1804-1910*, Danzig 1910.
- Torbus Tomasz, *Zamki konwentualne państwa krzyżackiego w Prusach*, cz. 2, *Katalog*, Gdańsk 2023.
- Turnau Irena, *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa 1999.
- Wasik Bogusz, *Zamki krzyżackie w okresie późnośredniowiecznym i nowożytnym. Analiza źródeł architektonicznych*, w: *Castra Terrae Culmensis. Na rubieży chrześcijańskiego świata. Interdyscyplinarne badania nad warownym budownictwem zakonu krzyżackiego w świetle źródeł archeologiczno-architektonicznych, historycznych i przyrodniczych*, red. M. Wiewióra, t. 2, Toruń 2020, s. 42-95.
- Woelky Carl Peter, *Der Katalog der Bischöfe von Culm*, Braunsberg 1878.
- Załęski Stanisław, *Jezuici w Polsce*, t. 4, cz. 2, *Kolegia i domy założone w pierwszej dobie rządów Zygmunta III. 1588-1608*, Kraków 1904.
- Zieliński Marek Grzegorz, *Archiwum Fary Chełmińskiej*, Bydgoszcz 2019.